

BOZOR IQTISODIYOTIDA MUKAMMAL VA NOMUKAMMAL RAQOBAT

Qayumov Shohruh Ayubxon o'g'li

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti

2-kurs MGF-31 guruh magistranti +998 94 606-11-71

Annotatsiya

Ushbu maqolada Bozor iqtisodiyotida mukammal raqobat va barqarorlikka erishish, bozor iqtisodiyotiga barter emas, balki tovar ayirboshlash, ya'ni oldi-sotdi yuritish haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Bozor iqtisodiyoti, oldi-sotdi, raqobat, mukammal raqobat, nomukammal raqobat

Bozor iqtisodiyoti yoki erkin bozor haqida gapirganda, jamiyat tomonidan ishlab chiqariladigan va iste'mol qilinadigan turli omillarning tashkil etilishi va majmuini nazarda tutamiz. Bular talab va taklifning mashhur qonunlari atrofida aylanadi. Bu asosan davlat har qanday mamlakatning iqtisodiy ishlariga aralashmasligi yoki buni imkon qadar kam darajada bajarmasligi kerak, deb hisoblaydiganlar tomonidan himoya qilingan liberal modeldir. Boshqa tomondan, yo'naltirilgan iqtisodiyot mavjud bo'lib, unda davlat ma'lum ijtimoiy, siyosiy va mafkuraviy loyihalarni amalga oshirish uchun iqtisodiyotni sharoitga keltiradi. Biroq, buyruqbozlik iqtisodiyoti va bozor iqtisodiyoti o'rtasidagi chegaralar qayerda ekanligi to'g'risida kelishuv mavjud emas. Bu ko'proq, "Aralash bozor iqtisodiyoti" atamasi o'rta yo'lni anglatishda ishlatila boshlandi. Xuddi shunday, iqtisodiyotning qaysi jihatlari erkin bozorga qoldirilishi va qaysi biri hal qilinishi kerakligi haqida munozaralar mavjud. Nima bo'lsa ham, bozor iqtisodiyoti kapitalizmning bir qismi bo'lgan butun dunyoda mavjud, ha, ba'zi joylarda ko'proq, boshqalarda esa kamroq.[1]

Raqobat.

Bozor iqtisodiyoti tizimi ichida Ta'kidlash kerak bo'lgan ikkita musobaqa turi mavjud: Eng zo'r raqobat: Bunday raqobat hozirgi paytda faqat ideal holatda mavjud. Bunday holda, u faqat va faqat talab va taklif qonunlari bilan tartibga solinadi. Ular barqarorlikka erishish va tenglashtirishga intilishadi.

Nomukammal raqobat: Boshqa tomondan, nomukammal raqobat iqtisodiyotga tashqi omillar aralashuvi bo'lganida yuzaga keladi. Bu, masalan, subsidiyalar, davlat himoyasi, monopoliyalar, kompaniyalar va qoidalar o'rtasidagi adolatsiz raqobat. Kutilganidek, bozor iqtisodiyoti tizimining afzalliklari va kamchiliklari mavjud, deyarli hamma narsa kabi. Keyinchalik biz ushbu turdagi iqtisodiyotning bizga keltiradigan foydalarini sanab o'tamiz: Yakuniy narxlar raqobatchilar soni ko'pligi sababli iste'molchilar uchun.[2] Ta'minot jihatidan yanada xilma-xil. Binobarin, iste'molchida biror narsa sotib olishni xohlagan paytda tanlash uchun ko'proq imkoniyatlar mavjud. Odatda, tadbirkorlar tashabbuslarni ilgari surish

va tavakkal qilishga moyil. Ushbu dastani iqtisodiy harakatchanlik saqlanib qoladi. Ba'zi iqtisodchilar nazariyalariga ko'ra jamiyat ko'proq siyosiy va fuqarolik erkinliklariga ega bo'lar edi agar iqtisodiy erkinlik berilsa. Garchi bu fikrlar juda yaxshi bo'lsa-da, siz bozor iqtisodiyoti ekanligini ham yodda tutishingiz kerak ma'lum kamchiliklarga ega bo'lishi mumkin. Biz nimani e'tiborga olishimiz kerak: Kam ta'minlangan sektorlar marginallashishi mumkin, chunki kapital etishmayotganlar ushbu iqtisodiy o'yinga kira olmaydilar. Chunki kapital aynan o'sha ijtimoiy guruhlar orasida aylanar edi, sinflarning harakatchanligi bo'lmaydi. Ya'ni: Kambag'al kambag'al bo'lib qoladi, boy esa boy bo'lib qoladi. Insofsiz raqobat va monopoliyaga ma'lum tendentsiya mavjud. Biroq, bu holatlar odatda davlat aralashuvi bilan bog'liq. Bozor iqtisodiyoti atrof-muhitga zarar etkazishi mumkin. Afsuski, bu jihat odatda liberal iqtisodiy nazariyalarda tegishli omil sifatida qaralmaydi. Bozor iqtisodiyoti tizimini yaxshiroq tushunish uchun biz uni misol bilan tushuntirmoqchimiz. Ushbu iqtisodiy tizimning ishlashi yangi ishlab chiqilganida texnologiya bilan bog'liq narxlar farqi bilan ifodalanishi mumkin. Yangi texnologik taraqqiyot paydo bo'lgan paytda, uning narxi odatda shunchalik balandki, unga faqat elita kirish huquqiga ega. Shuning uchun mavjud taklif cheklangan. Biroq, Ushbu yangi texnologiyaga talab oshgani sayin, yangi raqobatchilar ham paydo bo'ladi, iste'molchilarga ko'proq xarid qilish imkoniyatlarini taklif qilish. Ushbu jarayon tufayli narx pasayish tendentsiyasiga ega bo'lib, uni iste'mol qilish massivini keltirib chiqaradi. Bozor iqtisodiyoti — tovar-pul munosabatlariga asoslangan, turli mulkchilikka hamda iqtisodiy erkinlikka tayangan va raqobat vositasida boshqarilib turuvchi demokratik iqtisodiyot. Bozor iqtisodiyoti insoniyat taraqqiyotida mavjud bo'lgan eng progressiv va istiqbolli tizimdir. Bozor iqtisodiyoti ning asosini tovar ishlab chiqarish tashkil etadi, chunki bu yerda natural xo'jalik emas, balki tovar xo'jaligi hukmron bo'ladi. Yaratilgan mahsulotlar va xizmatlar tovar shakliga ega bo'ladi, ya'ni ular bozorda oldisotdi qilish uchun yaratiladi. Bozor iqtisodiyoti ga barter emas, balki tovar ayirboshlash, ya'ni oldisotdi yuritish xos. Shu bois natural iste'mol o'rniga tovar iste'moli ustuvorlik qiladi. Bozor iqtisodiyoti iqtisodiy liberalizm, ya'ni erkinlik, mulkiy erkinlik va xo'jalik yuritish erkinligiga asoslanadi. Xususiy mulk asosiy bo'lgan holda boshqa mulk shakllari ham mavjud bo'ladi. Xilmaxil mulkchilik yoki barcha mulk shakllarining, chunonchi xususiy individual, xususiy korporativ, jamoa mulklari hamda davlat mulkinknt erkin rivojlanishi natijasida mulkiy muvozanat hosil bo'lib, hech bir mulk shaklining monopoliyasiga yo'l berilmaydi.[3] Bozor iqtisodiyoti da yakka tartibda, o'z mulki va mablag'iga tayangan holda, korporativ, sherikchilik asosida yer, bino, inshootlar, mashinalarni ijaraga olish, pulni qarzga ko'tarib ish yuritish usullari mavjud bo'ladi. Bozor iqtisodiyoti ning tayanchi tadbirkorlik bo'lib, u tovar va xizmatlarni bozorga yetkazib berish asosida foyda topishga qaratiladi. Tadbirkorlar maxsus toifani tashkil etadi va odatda, iqtisodiy faol aholining 7—10% ni tashkil etadi. Bozor iqtisodiyoti da har bir kishi o'z manfaatidan kelib chiqqan holda, qo'ldan kelgan ishni qilib, ishlab topganini o'zi oladi.

Nimani, qancha ishlab chiqarish, uni qayerda va necha puldan sotilishini bozorda talab belgilaydi. Bozordagi narx talabdan kelib chiqqan holda talab — taklif nisbati asosida shakllanadi. Bozor iqtisodiyoti iqtisodiy sub'yektlar alohidalashganidan ular manfaati to'qnashadi va shunday sharoitda raqobat paydo bo'ladi. Raqobat Bozor iqtisodiyoti ni harakatga soluvchi kuch, uning rivojlanishini ta'minlovchi mexanizm hisoblanadi. Bozor iqtisodiyoti boshqarishning iqtisodiy usullariga tayanadi. Bozor mexanizmi iqtisodiy rag'batlantirish mexanizmi bo'lib, uning asosiy vositasi puldir. Pul topishga intilish tovar va xizmatlarni ko'plab hamda sifatli qilib ishlab chiqarishni ta'minlaydi. Bozor iqtisodiyoti da pul boylikning umumiy va eng qulay shakliga — hammabop iqtisodiy aloqalar vositasiga aylanadi. Bozor iqtisodiyoti da boy bo'lish man etilmaydi, aksincha, unga yo'l ochib beriladi, daromadning yuqori chegarasi bo'lmaydi, ammo uning quyi chegarasini davlat belgilaydi va ishlovchilar mehnatiga beriladigan haq belgilangan eng kam ish haqilan past bo'lishi mumkin emas. Bozor iqtisodiyoti tovar taqchilligi bo'lmagan, tovarlar mo'lko'lligi ta'minlanadigan iqtisodiyotdir. Bozor iqtisodiyoti ga xos yana bir belgi — bu daromatlarda adolatli tengsizlikning bo'lishidir.[4]

Bozor iqtisodiyoti teng imkoniyatni bildiradi, ammo bu imkoniyatdan foydalanish kishilarda bir xil bo'lmaydi, har bir kishi ishlab topganiga qarab daromad ko'radi. Daromadning tabaqalashuvi boyishga havas uyg'otib, kishilarni iqtisodiy faollikka undaydi. Bozor iqtisodiyoti da pul munosabatlari ustun bo'lsada, pul bilan bog'liq bo'lmagan insoniy munosabatlar: mehrshafqat va xayrehson munosabatlari ham rivoj topadi. Bozor iqtisodiyoti rivoj topgan mamlakatlarda katta xayriya pul fondlari muhtojlarga yordam berish ga xizmat kidali va puldan pul chiqarib olishni ko'zlamaydi. Bozor iqtisodiyoti doimiy rivojlanib, uning yangi shakllari va modellari paydo bo'ladi. Tarixan Bozor iqtisodiyoti ning 2 turi bo'lgan: yovvoyi Bozor iqtisodiyoti , madaniylashgan Bozor iqtisodiyoti Ilk Bozor iqtisodiyoti kapitalning jamg'arilishi davrida tovar-pul munosabatlarining rivojlanishi bilan asov iqtisodiyot sifatida paydo bo'lib, unga xususiy mulkning ozchilik qo'lida to'planishi, iqtisodiyotda beboshlik va tartibsizlikning ustunligi, raqobatning qonunqoidasiz borishi, davlatning iqtisodiyotdan chetlashib qolishi, chuqur iqtisodiy tangliklarning tez-tez yuz berishi, aholining ijtimoiy himoya qilinmasligi, kishilarning o'ta boy va o'ta qashshoq tabaqalarga ajralishi, ijtimoiy ziddiyat kabi belgilar xos bo'lgan. Asov iqtisodiyot rivojlanish orqali ma'rifatli iqtisodiyotga o'sib o'tadi. Bunday o'zgarish Bozor iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlarda 20-asrning 30- yillarida boshlanib, 80- yillarga qadar davom etdi. Hozirgi Bozor iqtisodiyoti madaniylashgan iqtisodiyot bo'lib, unga quyidagi belgilar xos: mulkiy xilmaxillik, tartiblanadigan iqtisodiyot, davlatning iqtisodiyotga aralashuvi, madaniy va xdpol raqobat, kuchli hamkorlik aloqalari, iqtisodiy tangliklarning qisqa davrda va yengil kechishi, ommaviy farovonlik, ijtimoiy tabaqalanishning chuqur bo'lmasligi, o'ziga to'q va farovon yashovchi o'rtahol tabaqa mavqeining oshib borishi, ijtimoiy muvozanatning saqlanishi va fuqaroviy to'qnashuvlarga o'rin qolmasligi va boshqa Bu belgilar hozirgi

Bozor iqtisodiyoti ni harakterlaydi, lekin uning taraqqiyoti shu bilan cheklanmaydi. Madaniy Bozor iqtisodiyoti doirasida uning turli modellari amal qiladi (qarang Bozor iqtisodiyoti modellari). Bunday tizimda uning ham bir qatnashchisining xulq-atvori shaxsiy manfaatiga asoslanadi, har bir iqtisodiy birlik, alohida qabul qilingan qarorlar asosida, o'zlarining daromadlarini eng yuqori darajada etkazishga intiladi. Bozor tizimi yordamida alohida qabul qilingan qarorlar uyg'unlashtiriladi. Raqobat sharoitida tovarlar (xizmatlarning) ishlab chiqarilishi, resurslarning taklif qilinishi shuni bildiradiki, har bir mahsulot va resurslarning ko'plab mustaqil harakat qiluvchi xaridor va sotuvchilari mavjud bo'ladi. Bu erda iqtisodiy jarayonlarga davlatning aralashuvi cheklangan tavsifga ega bo'ladi. Shu sababli davlatning roli, xususiy mulkni himoya qilish va erkin bozorning amal qilinishi yengillashtiruvchi ishonchli huquqiy tartiblar o'rnatishdan iboratdir.[5]

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, bozor iqtisodiyoti, mavjud bo'lgan barcha boshqa iqtisodiy tizimlar singari, hisobga olishning muhim afzalliklari va kamchiliklariga ega. Garchi bu aksariyat iqtisodchilar orasida juda mashhur tizim bo'lsa-da, u hali ham ko'p odamlar barcha kuchlari bilan istagan utopiyadan ancha uzoqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I., O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida, T., 1995; [1]
2. O'lmasov A., Sharifxo'jayev M., Iqtisodiyot nazariyasi, T., 1995; [2]
3. O'lmasov A., Iqtisodiyot asoslari, T.[3]
4. Chjen V. A., Bozor va ochiq iqtisodiyot, T., 1997. [4]
5. Tuxliyev N., Bozorga o'tishning mashaqqatli yo'li, T., 1999.[5]